

Л. В. Низова

Кустарна промисловість

КУСТАРНА ПРОМИСЛІВІСТЬ – дрібне виробництво промислових товарів у домашніх умовах. У наук. літературі термін і чітке його поняття формально визначеними не були, хоча термін широко вживався у повсякден. житті у 19 – на поч. 20 ст. У Рос. імперії при Раді з торгівлі і мануфактур Міністерства фінансів навіть працювала Особлива комісія з вивчення кустар. промисловості, одним із завдань якої було дати чітке тлумачення змісту терміна «К. п.». Цей вид дріб. оброб. промисловості характеризувався переважанням ручної праці, як із сімей. формою організації виробництва, так і з використанням найманих робітників і був зорієнтований на ринок. Кустар. промислами займалися переважно представники нижчих верств насел. – селяни, міщани. К. п. трактують також як ремісничу форму виробництва з виготовлення продукції на широкий ринок. Від пром. виробництва К. п. відрізняється в першу чергу нижчим рівнем застосовув. техніки та продуктивності праці. У Рос. імперії кустарні промисли почали розвиватися після скасування кріпацтва 1861, зокрема у тих регіонах країни, де машинна індустрія розвивалася повільно. Базувалися на приват. власності, засобах виробництва та праці виробника. Переважало у них дрібне хатнє товарне виробництво. Існувала централізов. форма К. п. у вигляді роздатк. мануфактури, де торг. капітал опосередковано об'єднував безпосеред. товаровиробників – кустарів – роздаванням сировини та збиранням готової продукції. За такою схемою працювала більшість кустарів. Ін. частина майстрів (хатників) самостійно виготовляла кустарні вироби і продавала їх на ринку. Набуваючи майстерності, кустарі могли переходити до вищого за кваліфікацією статусу – ремісника, який працював на замовлення та обслуговував у власній майстерні. Водночас із розвитком К. п. відбувалася її спеціалізація по р-нах на виготовленні окремих виробів. З розвитком фабрично-завод. промисловості К. п. не витримувала конкуренції і почала скорочуватися. Напередодні 1-ї світової війни її питома вага у заг. пром. виробництві Рос. імперії становила третину, працювали бл. 4 млн кустарів, з них в Україні – 415 тис. осіб. 1913 заг.-держ. обсяг К. п. України складав понад 18 %. Найрозвинутішою вона була у р-нах аграр. перенаселення: на Поділлі, Чернігівщині, Волині, Полтавщині; найменш розвиненою – на Донбасі, у Придніпров'ї та Причорномор'ї, що зумовлювалося високими темпами зростання важкої промисловості і знач. потребою у робочій силі. Найпоширенішими кустар. промислами в Україні стали виробництво волокна та виготовлення продукції з нього – 37,1 % виробів, із

дерева – 20,4 %, шкіри – 18,7 %, одягу – 11 %, металовиробів – 7,3 %, гончар. виробів – 3,7 % тощо. Напр., у Середній Наддніпрянщині був особливо поширений шкір. кустар. промисел, існувало чимало осередків кушнірства у м-ках Березна, Седнів, Семенівка, Короп, Олишівка Черніг. губ.; Опішня, Нові Санжари, Царичанка, Кобижча, Баришівка, Прилуки Полтав. губ.; Бориспіль, Брусилів та Богуслав Київ. губ. На зх.-укр. землях, що перебували у складі Австро-Угорщини та Польщі, створ. школи гончарства та деревообробництва у Коломиї, ткацтва – у Косові, столярства – у Станіславі (нині Івано-Франківськ), різьбярства – у Тернополі тощо. Набули розвитку на укр. землях й ін. кустарні промисли, що нині розвинулися в окремі осередки декоративно-ужиткового мистецтва, серед них – бондарство, вишивання, кахлярство, килимарство, ковальство, кравецтво, лимарство, ліжникарство, ложкарство, лозоплетіння, мосяжництво, ткацтво, токарство, столярство, шевство. Міські кустарі обслуговували здебільшого міське насел. і займалися виготовленням взуття, меблів, капелюхів, пошиттям одягу, білизни, в'язанням тощо, а сільські – с.-г. реманенту (граблі, коси, сокири, брички, борони, віялки). 1922 кількість кустарів в Україні досягла 520 тис. осіб, а виробництво порівняно із 1913 зросло майже вдвічі. Особливу роль К. п. відіграла у перехід. період від капіталізму до соціалізму. Процес одержавлення К. п. започатковано Постановою РНК СРСР від 2 травня 1927 «Про кустарно-ремісничу промисловість і промислову кооперацію». В Україні наприкінці 19 – на поч. 20 ст. посилювався розклад селян. общини, збільшився попит на товари дріб. кустар. виробництва для села. Століпінська аграрна реформа сприяла швидкому розвитку К. п. у р-нах малоземелля і аграр. перенаселення. Держава використовувала кустарів і ремісників для виготовлення виробів, потрібних для налагодження товарообміну між містом і селом, підтримувала їх держ. замовленнями. Переваги надавалися вироб. кооперативам. На поч. 1935 пром. кооперацією і держ. пром-стю охоплено 85 % кустарів країни, з них в Україні – 90 %. Соц.-екон. зрушення, що відбувалися в СРСР у довоєн. час, змінили місце К. п. у заг.-союз. пром. вироб-ві. Незважаючи на абсолютне зростання обсягу виробництва, питома вага К. п. в усій пром. продукції країни і на поч. 1935 становила лише 7,3 %, у 1959 – бл. 20 %. 1960 пром. кооперацію було ліквідовано, а її підприємства передано різним мін-вам і відомствам та перетворено на держ. підприємства.

Рекомендована література

1. Труды Комиссии по исследованию кустарной промышленности в России. Т. 1. С.-Петербург, 1879;
2. Ефименко П. С. Труды Комиссии по исследованию кустарных промыслов. Вып. 1: Сумский уезд. Х., 1882;
3. Промислова кооперація України за 1929–1932 рр. Х., 1932;
4. Тарновский К. Н. Мелкая промышленность России в конце XIX – начале XX в. Москва, 1995;

5. Водарский Я. Е., Истомина З. Г. Сельские кустарные промыслы Европейской России на рубеже XIX–XX столетий. Москва, 2004;
6. Семенова О. Вироби кустарів-шкіряників середньої Наддніпрянщини наприкінці XIX – у першій половині XX століття // Нар. творчість та етнологія. 2013. № 6.

Бібліографічний опис:

Кустарна промисловість / Л. В. Низова // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-52120>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).